

This is the **published version** of the article:

Alturo i Perucho, Jesús. «Edició i estudi del fragment del més antic manuscrit conservat dels "Tractatus" de Zenó de Verona (segle X)». *Analecta sacra tarraconensia: Revista de ciències historicoeclesiàstiques*, Vol. 78-79 (2005-2006), p. 5-10.

This version is available at <https://ddd.uab.cat/record/238312>

under the terms of the **CC BY** COPYRIGHT license

EDICIÓ I ESTUDI DEL FRAGMENT
DEL MÉS ANTIC MANUSCRIT CONSERVAT
DELS «TRACTATUS» DE ZENÓ DE VERONA (SEGLE X)*

JESÚS ALTURO I PERUCHO

L'obra del bisbe de Verona Zenó († 380), un conjunt de 92 homilies, en llur majoria simples esborranys o resums recollits probablement per a ús litúrgic, no sembla haver tingut gaire difusió en terres catalanes. Sense haver-ne fet un seguiment sistemàtic, no recordo, ara com ara, la identificació de cap manuscrit que transmeti aquests sermons, ja haguessin estat copiats en algun escriptori català o, simplement, conservats en les nostres biblioteques. I això que els seus *Tractatus* van gaudir d'una difusió ben notable, car no altra conclusió hom pot deduir del nombre de manuscrits pervinguts que ens els fan conèixer en la seva integritat, i que, segons el seu editor B. Löfstedt, són vint, dividits en dos grups: α i β .¹ I encara cal tenir en compte la tradició manuscrita dels sermons transmesos independentment a través de la seva inclusió en homiliaris (tres), i en els manuscrits que reporten la *Vita Zenonis* (set), així com la circulació a part del seu tractat sobre sant Acadi en còdexs de contingut hagiogràfic (dotze). Dels manuscrits que duen la col·lecció íntegra dels sermons, només un és d'època

* Aquest article s'inscriu dins el projecte d'investigació BHA 2000-0431, que dirigeixo. Seminari de Paleografia, Codicologia i Diplomàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona

1. B. LÖFSTEDT, *Zenonis Veronensis Tractatus*, Turnholti 1971.

altmedieval, i, encara, del segle XII : el *Pistoniensis* C134, ja que el més antic del qual hom té notícia, el *Remensis* 31, datat del segle VIII-IX, *anno 1774 incendio periit*. I els *excerpta* de cronologia més antiga no depassen el segle XI, amb dos únics testimonis d'aquesta centúria, més un altre del segle XII. La resta són tots baixmedievals amb un clar predomini de les còpies del segle XV, que és la centúria que, amb escreix, mostra una més gran atracció pel nostre autor.²

Ni que fos sols per aquesta circumstància, ja té un interès remarcable el fragment de còdex que acabo d'identificar entre la col·lecció de l'Arxiu Reial de Barcelona. Aquesta resta de manuscrit sembla que procedeix de l'Apèndix general (Reial Patrimoni) 585 d'aquest arxiu,³ i duu la signatura frag. 117. Es tracta d'un simple bifoli, sens dubte el primer d'un quadern quatern, bastant ben conservat i d'excel·lent qualitat,⁴ força blanc, fins i tot pel costat pèl. Actualment, un foli, amida, en la seva superfície màxima, 262 x 195 mm; el marge superior s'ha perdut, però l'inferior fa ara 45 mm en la seva part màxima; l'exterior 35 mm i l'interior 20 mm, cosa que permet de refer hipotèticament una pàgina original d'uns 295 x 195 mm. Alguna marca del punxat, tipus puntet, es fa visible encara al marge inferior, cosa que va permetre una estructura de ratllat, marcat a punta seca al costat pèl, 2v 2v 2v, atès que la caixa d'escriptura se'ns presenta a dos corondells separats per un intercolumni de 15 mm. Una tinta de color marró clar ha servit per a copiar el text en una excel·lent escriptura minúscula carolina, executada per un bon professional que palesa una lleugera tendència dextrògira, especialment visible en la inclinació de les astes de les emes i de les enes, el darrer traç de les quals acaba obrint-se en direcció cap a la dreta. Les lletres, com és habitual, fan una alçada de 2 mm, 5 mm si tenen asta ascendent o descendent, i arriben als 6 mm si són majúscules. Les línies per pàgina són 25, amb una separació entre elles de 8 mm, cosa que, atès el que ocupa el text

2. Löfstedt s'ocupa de la tradició manuscrita de l'obra, *ibidem*, pp. 13-45.

3. Així consta en nota inserida a llapis damunt el fragment, però l'esmentat doc. 585 no ofereix indicis que se li hagi extret cap enquadernació ni fulls de guarda.

4. La preocupació per deixar ben acabada la còpia s'observa fins en detalls mínims com en el traç de dues ratlletes que uneixen les síl·labes de la paraula *p(ro)fere=m(us)* a la segona columna de la primera pàgina en estar separades per un petit forat. Hom constata, d'altra banda, també alguna correcció textual de primera mà: al foli 1v, a l'inici de la sisena línia de la primera columna, s'hi han esborrat les lletres incorrectes *dio* just davant d'un *dictum*. S'ha fet servir el mateix procediment de correcció al mateix foli, a la línia 16 de la segona columna davant de *ubi se*.

del manuscrit respecte de l'edició impresa, ens permet de refer idealment el volum del llibre complet, el qual tindria uns 125 folis.

Com és propi dels bons manuscrits d'època carolíngia, no manca l'ús de la *N* majúscula fins i tot a interior de paraula (*grandiNatur*), ni en el nexa *NT* (*cognoscuNT*).

Usa el diftong *ae* (*haec*), però també la *e* caudada (*Esaie, que*), fins i tot quan no cal (*pietatis, euangelio*) i en posicions inesperades (com sota la *e* de l'enllaç *et* dins la paraula *prophetarum*).

La *y* duu al damunt el puntet diacrític (*synagoga*).

El sistema abreviatu és molt regular, fora d'alguna petita vacil·lació. Així ho podem constatar en els *nomina sacra* (*dns, dnm, dno, dm, di, sps, scs*) i derivats (*xpiani, dnici, sp(irit)ali*); en l'omissió de les nasals (*iteru, ibide, etia, eni, ia, na, cu*); en la supressió de la síl·laba *en* (*nom(en), mom(en)ta, sacram(en)ti*); en els relatius i derivats (*qs, q, exq(ui)suit, qd, adeq, quoq, usq, utiq*); en els començaments en *con-* (*c(on)uertant(ur), c(on)uenit*; en els finals en *-tur* (*eradicabi(tur)*); en la síl·laba *-ter* (*t(er)ga, parit(er), felicit(er), t(er)raru(m)*); en els possessius (*nri, ura, urorum, uris*); en les abreviatures per a *aut(em), e(ss)e, e(st), fr(atre)s, m(i)h(i), om(ne)s, om(n)ia, p(er), p(re)staturu(s), p(ro), p(ro)ferem(us), p(o)p(u)li, p(o)p(u)los, q(uonia)m, s(un)t*.

Observem, tanmateix, com l'adverbi *non*, que en general el copista no abreuja, una vegada ho fa en *n(on)*. Però on hi ha clara inconstància i especial varietat és en l'abreviatura dels finals en *-us*. El semicolon o punt i coma, amb les excepcions que de seguida hom dirà, indica *-us* darrera consonant, pel que sembla només per als datius i ablatius plurals en *-bus* (*manib(us)*), i encara no sempre (*imbribu(s)*). Però el que crida sobretot l'atenció és la particular manera com l'amanuense abreuja els finals en *-us* dels nominatius, perquè ho fa afegint el característic semicercle amb aquest valor, procedent de la cursivització del semicolon, no després de la consonant darrera del mot abreujat, anterior a la síl·laba final *-us*, com és habitual, sinó després de la *u* d'aquesta síl·laba, amb la qual cosa el semicercle equival sols a *-s*. Així veiem escrit *plenu(s), prosecutu(s), paulu(s), cesu(s), missu(s), deflexu(s), prestaturu(s), corpu(s), somnu(s), mundu(s), fluctu(s), imbribu(s)* —únic cas en què la paraula no va en nominatiu—, però també podem trobar, menys freqüentment, *altissim(us), trepid(us), demorat(us)*, i encara alguns nominatius sense abreujar (*candidus, animus*). En dues ocasions constato formes verbals personals on hom usa el semicercle també amb el

valor complet de *-us* (*proferem(us)*, *accipim(us)*). No deixa d'ésser remarcable, així mateix, especialment per a determinar la data i el centre d'origen de la còpia, que en una ocasió el final *-us* s'indica per mitjà del signe que recorda una *s* (*trepid(us)*), d'acord amb la tradició de l'escriptura visigòtica.

Constatem, finalment, la presència d'alguns accents tòpics, tots de primera mà,⁵ (*adéque*, *crebréscentes*) i de l'ús del signe d'interrogació.

L'idiotisme gràfic consistent a usar el semicolon amb el sol valor de *-s*, el constato també en alguns no mediocres escrivans actius a la catedral de Barcelona a final del segle x, particularment en els seus dos darrers decennis, com és el cas del prevere Sendred, que, el 2 de gener de 982, escriu *ullu(s)q(ue)*;⁶ del sacerdot Ereguer, que, el 17 de febrer de 997, escriu *superiu(s)* i *teudericu(s)*,⁷ o del prevere Ató, que, el 18 de juny del mateix any, escriu *ullu(s)q(ue)* i *fecinu(s)*, error per *fecimus*.⁸ Però l'ús del semicolon com a simple essa no és privatiu de Barcelona; també hom el pot observar en un diploma del 21 d'octubre del 956 referent al monestir de Sant Llorenç de Bagà posat per escrit pel sacerdot Iquila, que escriu igualment *ullu(s)q(ue)*.⁹

Aquest detall en especial i l'aspecte general de la morfologia de la lletra emprada i el particular de la resta del seu sistema braquigràfic suara descrit, m'inclinen a datar la còpia justament a la segona meitat del segle x. Amb tot, al segle xvii, l'interès per aquest llibre ja s'havia perdut entre nosaltres, almenys en la seva modalitat manuscrita,¹⁰ perquè hom aprofità els seus folis per fer-ne una enquadernació per a un quadern administratiu. Així es dedueix del seu origen actual i d'una anotació

5. Aparentment també la paraula *credere* porta un accent damunt la segona *e*, però és un traç que hom pot considerar de caràcter decoratiu per fer semblant aquesta lletra a la típica *e* dreta de l'escriptura visigòtica, d'origen cursiu.

6. Pergamí 1-1-2244 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

7. Pergamí 1-3-58 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

8. Pergamí 1-1-1842 de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona.

9. Pergamí 14 del fons de monacals (Sant Llorenç de Bagà) de l'Arxiu Reial de Barcelona.

10. No cal recordar que la difusió d'una obra impresa va causar, en alguns casos, la destrucció de les seves còpies manuscrites. Vegeu al respecte J. ALTURO, *La aportación del estudio de los fragmentos y membra disiecta de códices a la historia del libro y de la cultura*, dins *Studia in codicum fragmenta*, Universitat Autònoma de Barcelona 1999, pp. 11-40. De tota manera, no em consta tampoc la circulació al nostre país i en l'esmentada centúria dels *Tractatus* de Zenó.

feta en lletra d'aquella centúria un 19 de desembre d'any no precisat, però amb referència a un tal mossèn Pere Roure i a Pere Pau Sicart.

A la qualitat material del llibre, s'hi afegeix també la seva puresa textual, car la còpia ens ofereix una versió molt pulcra, que sols discrepa del text fixat per Löfstedt en variants mínimes,¹¹ les quals, d'altra banda, permeten de posar-la, aparentment, en relació de parentiu amb els manuscrits del grup α , amb una quasi total coincidència amb P¹² i amb una sola discrepància significativa respecte de les lliçons donades per la resta de còdexs del grup, BNTV.

El text transmès que ens conserva aquest fragment correspon a les homilies I, 25 i I, 34. De la primera comprèn des de la línia 36, *scriptura iterum* fins a la línia 85, *acceptum, qui uici*; i de la segona, des de la línia 22, *terga, quibus* fins a la línia 68, *in qua gentium*. Les úniques lliçons discordants respecte de l'edició (CC) del nostre fragment (*bar.*) són aquestes:

Tractatus I 25, 36

l. 41 <a> deo CC : deo *bar.* **l. 44** sanguinem CC : sanguine *bar.*
l. 52 approbet CC : adprobet *bar*¹³ **l. 69** et laus patris CC : *om. bar*.¹⁴
l. 81 cetera CC : ceterum *bar*.¹⁵

Tractatus I 34, 22

l. 24 obrutus CC : obrutis *bar*.¹⁶ **l. 32** premebantur CC : premebatur *bar*.¹⁷ **l. 50** proretam CC : proreta *bar*.¹⁸ **l. 66** Niniue CC: nineui *bar*.¹⁹
l. 66 postridie CC: post tridie *bar*.²⁰

11. Són simples variants ortogràfiques *michi, hyrcorum, immolatio, inquit, exhibete, nichil, compugnantium, coeto, sepulchrum, inlustrat, dampna, preliorum, conditione, coetum, coeti, hierusalem, aecclesiae* del nostre fragment en comptes de les formes adoptades en l'edició del Corpus christianorum *mihi, hircorum, immolatio, inquit, exhibete, nihil, compugnantium, ceto, sepulcrum, illustrat, damna, proeliorum, condicione, cetum, ceti, Ierusalem, ecclesiae*.

12. Amb P sols difereix en el mot *sanguine- sanguinem*, l. 44 del *tractatus* I, 25 en el context d'una citació del llibre d'Isaïes.

13. Variant present també en BNPTVX2.

14. I també BNPTV.

15. I també codd.

16. I també BNPTV.

17. I també NPTV.

18. I també BNPTV.

19. I també BPTV.

20. I també BNP.

semper una iterū ibi dedit.
Sacrificant dñs radicabit
in s'dño soli haec gentes
nisi euerant. manet di
uina sententia. quæ necdū
nec sacrificiū. et iā ipse
cognoscens se habere legi
timū. Nunc iudeorū quoq;
sacrificia dō repudiata
cognoscite. Quod dicit adeos
in eius libro. Quomachi
multitudinē sacrificiorū
urorū. plenusū holocausto
maris arietū & pinguium
ne agnorū. sanguine tau
rorū & hircorū nolo. Quid
enī exsiuit ista de ma
nib; uris. Per alui adeq;
pphetē sps sēs clamat
& dicit. Precingite uos &
plangite sacerdotes. lu
gore omēs q̄leserunt al
tari. qm̄ ablata ē de domo
dñi ur̄i hostia & immola
tio. Multasunt quæ dici

possunt. sed satis otiosum
ē in his demonari. quæ imo
to iā non sunt. Unū sane
necessario pferē in exe
plū. quod & iudci odiosū.
& xpiani sacrificiū adp
bent dō gratū. Apud ma
lachia pphētā. Hones t
m̄h uoluntas circa uos dicit
dñs. & sacrificiū acceptū
non habeo ex manib; uris
Qm̄ a solis ortu usq; in occa
sū clarificatū ē nom̄ meū
apud gentes. & in omni loco
odores incensi offerunt
nomini meo. & sacrificiū
mundū. qm̄ magnū est
nom̄ meū apud gentes.
dicit dñs. Im molidō sa
crificiū laudis. Immola
in qd dō non demonis. sa
crificiū laudis non utri
peritionis. Et redde altis
simo uotū tuū honore
tōtū refundit in patre.

regia quibus uiator trepidus
ab sorbebat & p ambulare
parit & euaderet. Cla
mat de profundis & paulu
obruis calamitatib; bea
tus cu p nomine dñi la
trones itinerib; latio
nes incuratib; p. t. t. t. t.
cu audisset uirgu ter cesu
naufragio trino deluunt
cu infani ppli furib; ruda
tepestare lapideis umbri
bu felicit grandis.

// Cū in profundo maris die
demorat aenocite ad in
clamans incolomis inde
respuit. Jonas adeq; pro
phoea adminiculas nusi
ad o est eay. ut im mine
re ciuitati interitū nun
tiaret. ingentib; enī pec
catoy sarcinis pmebat.
At ille alio deflexu itinere
naue tarsos petiturus
ascendit. Cū subito con

pugnantia uentoy fa
uolento lacerata flexu
mare. sollicitaq; quig
pripitoy montu eani
uoluntib; repugnanti
lato; sp. a. m. n. t. a. o. r. a. c.
tundens. m. n. n. a. r. p. m. o.
n. t. a. n. a. u. f. r. a. g. i. u. p. l. l. e. r. e.
b. r. e. f. e. c. i. t. m. n. d. m. n. t. r. e.
h. o. m. i. n. i. s. i. b. i. l. a. n. t. f. u. n. c. t.
t. r. i. n. i. t. a. t. e. a. l. e. m. b. u. e. b. i.
t. u. r. e. n. o. n. u. e. n. i. t. p. r. e. u. e. n. i. t.
t. r. e. p. i. d. a. n. t. p. r. e. u. e. n. i. t.
m. e. a. s. s. u. i. a. c. t. u. r. u. p. l. l. e. r. e.
n. a. u. e. l. e. n. a. r. p. a. n. d. e. n. b.
q. u. i. p. p. h. e. a. p. o. n. d. e. n. t. p.
m. e. b. a. t. o. r. J. o. n. a. s. a. n. a. s. i.
f. l. u. x. u. a. b. a. t. b. i. b. i. l. i.
t. e. p. e. t. a. t. s. o. r. t. e. d. u. c. t. a. s.
n. a. u. f. r. a. g. i. u. s. r. e. d. d. u. t. i. m. m. n. t.
a. l. i. g. n. o. a. d. n. a. u. g. i. a. u. t. a. l.
t. r. a. n. s. f. e. r. a. t. o. r. Q. u. i. u. o.
d. i. m. i. s. s. u. s. i. n. a. l. t. u. s. f. e. r. a. t. o. r.
u. o. r. a. g. i. u. s. ē. r. e. c. e. p. t. u. s.

ergo. Iniquitas in eo
 inuenerat. In manu. Ma
 pte post naufragiū. post
 quātū sepulchrū inco
 rporat. Et no post die mne
 uitas inlatina. terribili
 oculis salute ciuitate
 dūle pstatuū. Quamū
 dat intelligi. Nam d
 pul est si nago. et
 pta sacerdotale corpu
 accipim. Natus ferat
 et phariseos. In actu na
 toy. repudiatione pph
 turū omniū. scōy. quos
 si nagoa pullos iudei
 indigna saluat suis indig
 nis quibus mactauerunt
 lenti. si uerentes. diuersi
 reges. quida lugubri clan
 gore. tubarū armoz q;
 fragore. tribuli instamib;
 undiq; plioy. pcellis mi
 serabili ptoū orbe disp
 lere. trarū. Jonas in manu

dormiens. sacramtu dñei
 imaginē pte ferēbat. Et
 enī significabat nauis. ma
 teria cruce. Somnu uero
 passionē. Mare autē mun
 di est iste. tumidus fluct
 eius iudeoy ppos & gentes
 accipit. qui ad uersus
 dñi manū fremuerunt.
 Sors ionā pcepit. gaudū p
 didit. pphetiā passurū
 dñi pēdica uit. Utrosq;
 uolentes illū conditione
 dñi pietate. coeū eē non
 dubitat infernū. Sicut
 enī ionas tribus diebus
 & tribus noctib; fuit in
 uentre coeti. euomitusq;
 nuncu se uultu ciuitati.
 tradit post tridie ab in
 ferno resurgens. se ciui
 tati hierusalē uultu
 ante quā celo. At uero
 nuncu imaginē portat
 aetle. in qua gentium